

AZ IDŐ ELMÉLETE.

— Negyedik és befejező közlemény. —

d) *Tanulságok.*

A bemutatott nyelvtudományos anyagból azt a tanulságot meríthetni, hogy ha a szemlélő valamely kapcsolatnak felbomlását észrevette és pedig, mint kifejtettük, saját hiányérzete folytán vette észre, akkor e tapasztalatát vagy valami külön szóval jelzi, melyet egyszerűen hozzátesz a kapcsolat fennálltát jelző itélethez — s ez a chinai nyelvnek eljárása; vagy pedig az illető cselekvés nevének *valamiképen* való elmódosításával tudatja, hogy ezen cselekvés és alanya közti kapcsolatot felbomlottnak kívánja tekintetni, — és így tesznek az indogermán, valamint az ugor nyelvek.

Fennebb azt láttuk, hogy az az alak, melyet az indogermán nyelvek a befejezett cselekvés kifejezésére használnak, nem egyéb, mint a momentán ige, — illetőleg, hogy e nyelvek vagy momentán igéjökkel, vagy idői tekintetben teljesen jelentőségtelen alakokkal fejezik ki a multat, olyanokkal, melyekről csak *képzelik*, hogy multat jelentenek. Kérdés most, mit jelent eredetileg a momentán ige? — Hallgassuk meg erre nézve *Budenz*ünknek meghatározását, mely, ha kiváltképp az *ugor* momentán igét tartja is szem előtt,

mégis, mivel tisztán pszichológiai momentumokat tartalmaz, bátran reá érhető *minden* momentán igére. *Budenz* azt mondja («Az ugor nyelvek összehasonlító alakтана» Budapest, 1884. 50. lap): «Mint a frequentatív képzésnek ellentétese a momentán igeképzés főértéke szerint kifejezi az igecselekvés *egyszeriségét*, és a mi ezzel rendesen vele jár, *rövid (pillanatnyi) tartamát* avagy hamaros elmúlását. Rövid tartamú cselekvés fogalma pedig úgy is keletkezhetik, hogy a nyelv az egész cselekvésnek egy részét érzi kiválóan fontosnak és kiemelendőnek, a milyen jelesen annak *kezdeté* vagy pedig *vége*. Ennek alapján vonatkozik az ugor nyelvekben a momentán képzésű ige funkciója igen közönségesen a cselekvés *hirtelen beállására* . . . . s másrészt a cselekvésnek *eredményes végbemenetelére* vagy *befejezésére, végérésére* (különösen tekintettel annak tárgyára [objectumára], melynek egészesleges vagy végig való affectiója vagy consumptiója értendő: verbum *perfectivum*). A cselekvés eredményességével (perfectiójával) vagy akár már annak rövid tartamával is szoros kapcsolatban áll, mint a momentán igeképzés mellékértéke, — magának a cselekvésnek *nagyobb erővel* (energiával) való végrehajtása (nyomatékossága: verbum *intensivum*). A cselekvés «eredményes» s kivált még «gyors» végrehajtásához hozzáfoglalja a nyelvi észjárás még az actor kifejtette megfelelő, illetőleg nagyobbféle «erő» képzeletet, s gyakran a momentán képzőértéknek csak ez utóbbi mellékmomentuma érezhető.»

Azt a tényt, hogy a nyelvalkotó szellem momentán ígét használ úgy abban az esetben, mikor valamely (bármily hosszú) cselekvénynek múlt voltát akarja kifejezni, mit használ akkor, mikor valamely intensiv módon, eredményes rövidséggel lefolyó jelen cselekvényt akar jellemezni: ezt a tényt bátran arra lehet magyaráznunk, hogy a nyelv e két dolog között, t. i. bármily lassú, de *elmúlt* — és rövid, eredményes cselekvény között va-

lami hasonlatosságot érzett. S ezt fel lehet tételeznünk annál bátrabban, mivel semmi sem mutatja, hogy az egyik jelentésű momentán ige más módon keletkezett volna, mint a másik. Itt tehát mindenesetre feltehető, hogy eredetileg azonos módon való elnevezéseknek egy esetével van dolgunk, — már pedig azt tudjuk, hogy azonos elnevezésre hasonló apperceptiók, más szóval közeli hasonlóságoknak észlelete indítja a nyelvalkotó elmét.

Hogy micsoda hasonlatosság forog fenn a momentán ige-jelentette jelen cselekvés és az elmúlt cselekvés között, könnyű kitalálni. Amaz okok között, melyek az emberiséget a cselekvés nevének bizonyos módon való megváltoztatására vagyis a momentán ige megalakítására ingerelték, bizonyára nem utolsó helyen állott a hiányérzet, melyet az e fajta cselekvések magok után hagynak, s mely ezeket kiváltképen jellemzi. Nem valószínű ugyanis, hogy a benyomás megszűnésekor beálló hiányérzetnek fokára és színezetére befolyás nélkül volna az, vajjon csak pillanatig, avagy hosszabb időn át tartott-e maga a benyomás. Nevezetesen kell, hogy a felvillanó érzet és hirtelen beálló szünet, az egyéni fel fogó tehetségnek ez a hirtelen kizökentése, továbbá az a körülmény, hogy az ilyen benyomásokra a velünk beszélőnek figyelmét reávonni nem lehet, mert a mely pillanatban magunk észrevettük, ugyanabban már el is illantak előlünk, — kell, mondom, hogy mindez bizonyos meglepetésszerű, a megijedéssel rokon lelkiállapotot, mindenesetre pedig igen élénk hiányérzetet idézzen elő a szemlélőben. Az átmenet innét könnyű. Ha a hiányérzet volt az, a mi a momentán benyomásoknak külön képzővel — a momentán képzővel — való «elnevezését» hozta létre, akkor valószínű, hogy a nyelv más esetekben is, vagyis a mikor a hiányérzet nincs épen intenzív, rövid tartosságú avagy causativ eredményű cselekvéseknek szemléletével párosulva, szintén a maga momentán

képzőjét vette igénybe. Így született a mult ige, vagyis egy, a momentán exponenssel ellátott cselekvés-szó.¹ És ez az okoskodás, melynek értelmében tehát a multképző tulajdonkép a — legkivált momentán cselekvényeknél jelentkező — hiányérzetnek hatása alatt keletkezett volna: ez az okoskodás, mondom, fennállhat akkor is, ha a nyelvtudománynak idővel sikerülne bebizonyítania, hogy nem a hiányérzet, hanem a momentán cselekvéseknek valami más saját-sága (teszem azt, az intensivitás, causalis eredmény) szolgált okúl az ily cselekvések nevének egyebektől való megkülönböztetésére, szóval a momentán exponens kifejlesztésére. Mert bármelyike a momentán cselekvés tulajdonságainak indította is a nyelvet a kérdéses képzőre, idővel igen könnyen megeshetett, hogy a beszélő ember, ki mindeme cselekvéseknél határozott hiányérzetet tapasztalt, azt a képzőt eredeti jelentésének elfeledése után épp ama hiányérzet fedezőjének fogta fel és vitte át oly esetekre, a hol csakis hiányérzetet akar jelezni. Ilyen jelentésváltozásokra tud a nyelvtudomány elég példát, és ezért nem tűnik fel légből kapott állításnak, hogy a momentán képző, ha eredetileg nem volt is, de legalább idővel fejlődhetett ki «nincsenképző»-vé, s mint ilyen vált alkalmas eszközévé a nincsen-ség, a perfectivitas megjelölésének. Mert más közös vonást momentán és mult nem-momentán cselekvések között, mint a mindkettőből fakadó hiányérzetet, találni alig lehet.

Összefoglalva eddigi fejtegetéseink eredményét, következőképen tűnik fel a múlt-ítélet kialakítására vezető egész tárgyi és lelki folyamat. A szemlélő észrevesz a tárgyi világ-

¹ Ez a magyarázat mindenesetre mélyebben jár, mint a *Bopp-é*, ki (Ib. 515. §.) azt mondja, hogy «a reduplicatióval megnyomatékosított igegyökeret a nyelvszellem a befejezett cselekvés típusának fogja fel» — a nélkül, hogy megmagyarázná, miképen jut a nyelvszellem ilyen nehéz apperceptionnak megejtéséig.

ban egy bizonyos $A-B$ kapcsolatot. Azt, a mit eddig csupán egy kiadásban, mint A -t ismert, most új viszonyok között látja, összefüggést vesz észre két oly jelenség között, melyeket idáig egymástól elszigetelteknek kellett tartania. Eddig csak A -t ismert, most látja, hogy B -s (B -től illetett) A is van a világon. Ez a benyomás, mint meglepetésszerű érzet, a beszélő szerveiben kelt reflexmozgást, mely ezen ítéletbe csúcsosodik ki: « A est B ». «A kutya úszik». Tegyük már most, hogy az $A-B$ összeköttetés a szemlélőnek szeme láttára felbomlik, még pedig oly módon, hogy csak B ragadtatik ki érzékeinek köréből, A ellenben megmarad. Mi fog történni? Az, hogy a szemlélőben az eltűnt B benyomásnak egy képe fog felmerülni, és pedig annál biztosabban, minél kedvesebb volt előtte a megsemmisült $A-B$ kapcsolat. Mostani lelki állapota tehát az lesz, hogy B -nek csak a képe, az utógondolata foglalkoztatja, s ehhez bizonyos vágy társul a realis B -nek, mint az élvezet kútforrásának visszaszerzésére. Lelki állapota tehát lényegesen változott, mert a hiány érzete fészkelte magát belé, s ezért nem csodálkozhatunk, ha a nyelvi nyilatkozat, melyre most magát indítottnak érzi, szintén más lesz, mint az előbbeni volt; mert a nyelv lépést tart az érzelmekkel. Ha a mi emberünk chinai, azt fogja mondani: « $A-B$ elmegy» vagy «bevégződik», mintha csak azt akarná mondani: A megmarad ugyan, de B elillanik». A B szó nem többé, miként A , a *szemléletnek*, hanem az emberünk fejében visszamaradt *emléknek* hatása alatt van kimondva. Az ige «elmegy . . .» (nem tán «*element* . . .») itt különben kategorikus jelenidejűnek sem veendő, és az egész mondatnak csak az az értelme, hogy az $A-B$ kapcsolat fogalmával az elmenés, bevégződés fogalma tartozik együvé. Ha ellenben az emberünk az indogermán népfajhoz tartozik, azt fogja mondani: «Az A -hoz tartozik egy «nincsenes» B , olyan, milyenek az intensív fajta B -k szoktak lenni, t. i. egy

érzékeltetlen *B.* — A kutya az úzás cselekvényével összetartozónak vételessék, de oly úzásával, a mely bizonyos tekintetben hasonlít a villanáshoz, nyomintáshoz, csavarintáshoz stb., azaz szemléltetlen, mint ezek szoktak lenni.

Csak most jutottunk oda, hogy megadhatjuk a kellő választ ama fent (63. és 236-ik lapon) fölvetett kérdésre, hogy, ha az «elmúlt» valóban nem jelent többet, mint a «nincsen», illetőleg, ha áll, hogy a múlt benyomás egyszerűen *nincsen* és nem igaz, hogy visszafoly tőlünk az időfolyamba: miért nem használ a nyelv múlt-ítéletet akkor is, mikor csak azt akarja kifejezni, hogy valami *nincsen*, azaz miért nem mondja, a mikor azt akarja jelezni «nincs pénzem», ezt: «volt pénzem»? — Erre a kérdésre mi is kérdéssel felelünk. Mi indítja az embert arra, hogy egyes, külső tényálladékokat regisztráló mondatokat kimondjon? Nyilván semmi egyéb, mint az, hogy az illető tényálladék őt meghatja, érzékeit és lelkét *érdeklí*. Mikor érzem én magamat indítottnak, azt mondani: «a kutya ugat?» Akkor, mikor a kutya ugatása hatással van reám. Ha tehát így áll a dolog a jelen idejű igével, nem állhat különben a múlt idejűvel sem. A ki azt mondja: «volt ugatott» nyilván egy *A* alanynak egyáltalán tulajdonít *valást*. *ugatást*, vagyis összeköttetésbe hozza e két fogalmat egymással. S mikor fogja magát indítottnak érezni, ezt megtenni? A mikor a két fogalom, illetőleg két jelenség összetartozása érzékeibe ötlík és figyelmét megragadja. És mikor fogja különképen mondani, hogy «*volt*» «*ugatott*»? A mikor észreveszi, hogy csak oly *valásról*, *ugatásról* lehet szó, mely tulajdonkép *nincsen*, a mikor egy *nincsen-es* valás. ugatás forog fenn, nem pedig, a mikor valás és ugatás egyáltalán elő sem fordult. Ahhoz tehát, hogy valaki az «*ugatott*»-nak kimondására indíttassék, kell, hogy az «*ugat*» alkalmazásának feltételei legyenek meg nála. Kell más szóval

egy érzéki érzet (az ugatásnak hallása), reá való figyelem, és még ezenfelül egy evvel társuló hiányérzet, mely abból foly, hogy az említett hang egyszerre nincsen meg. A múlt ítélet kimondására egy kombinált lelki állapot szükséges, mely az egyszerű tagadó ítéletre vezető lelkiállapottól abban különbözik, hogy amott megvannak egy megfelelő másik ítélet (t. i. a kutya *ugat*) kimondásának is a természetes indító okai, ez utóbbiban ellenben a megfelelő másik ítélet («*A van*») kiejtésére ily természetes indító okok hiányzanak.

Visszapillantva a fenti fejtegetésekre, külön ki kell emelnünk azt a feltevésünket, a mely egyébként talán úgyis eléggé kidomborodik, hogy t. i. a múlt-ítéleteknél a nyelv-szellem a praedicatis cselekvényt a hozzá fűződő szünettel eredetileg *egy egységbe* foglalja össze és mint egységet teszi oda az alany mellé. Az emberi elmének feltevésünk szerint ott, a hol valamely cselekvénynek múlt voltát akarta jelezni, nem volt semmi szüksége arra az eljárásra, melyet pszichológiai műszóval «múltba való projiciálás»-nak nevezünk; legalább nem volt a momentán igével való múltjelzéseknél. Nem azt tűzte ki magának eredetileg feladatul, kifejezésre juttatni, hogy valamely kapcsolat «a múltba tartozik», hanem valami merőben jelen dolgot, egy hiányérzetet keltő «nincsen-es» cselekvényt mond ki az alanyról. Ezt a «nincsenesség»-et az emberi elme eredetileg épp oly qualitativ tulajdonságnak veszi a cselekvényen, mint a milyen bármily más, jelenben szemlélhető tulajdonság. A cselekvény lehet jó, lehet rossz, lehet szép, lehet rút és lehet «nincsen-es». E praedicatumokat eredetileg egészen párhuzamosaknak, egymás mellé állíthatóknak tekinti, feltevésünk szerint, s csak idővel jut oda, hogy e «nincsenesség»-et egy külön fogalomkör — az idő-képzet — kiinduló pontjának tegye.

A momentán igével történt múlt-jelzéseknek az a kora, melyben az emberiség az illető igét még tisztán momentán-

nak, azaz a cselekvés eltűnt voltának jelölésére csak *kölcsönvettnek*, illetőleg alkalmasan kölcsönvehetőnek érezte: ez a korszak, mondom, az elme fejlődésének azt a fokát jelzi, a mikor még valódi múlt-kategoriánk, azaz «*a múlt*»-nak ma már közkeletű, elménkben szabatosan körvonalozott fogalma nem alakulhatott meg. Idővel lassankint feledésbe mehetett a múlt ige eredetének tudata (vagyis az, hogy «*ugatott*» csak azt teszi: «*olyan mint egy nyomintás*») és ez az elfeledés már biztos jele az önálló múlt-kategoria, e tételes fogalom megalakulásának. A ki a momentán igével, tehát a jelenidejűtől *különböző* igealakokkal, fejezi ki az elmúlt cselekvéseket, a nélkül, hogy tudná, hogy evvel csak *jelen* praedicatumot mondott ki és a *röpke természetűekhez hasonlónak* vallotta a kérdéses cselekvést: az ilyen embernek szóhasználata nyilván arra vall, hogy a *múlt*nak, mint sajátos alakú (a benyomásokat a jelenből magába fogadó, elnyelő) valaminek a fogalma benne már meggyökeresedett. Mert ha sem jelenben folyó, sem pillanatnyi cselekvényt nem jelent az ő szemében a használt ige, — mi más értelemben venné, mint éppen kategorikus perfectum jelzésére? E fejlődéskor még az jellemzi, hogy a beszélő a momentán ige eredeti formáját elváltoztatja, azaz más alakban használja, mikor múltat, másban, mikor röpke eredményes cselekvényt akar vele kifejezni. Illetőleg, fordított okoskodással: abban a korban, mikor a szóban forgó igének eredeti formája mellett valamely nyelvben kifejlődött egy összevontabb másik forma, «*perfectum*»-jelentéssel, — már meg kellett lennie a specialis «*múlt*»-fogalomnak is az illető nyelvalkotó nép elméjében. Az exponens nélkül való, alapjában értelmetlen igealakoknak használata (l. fentebb a 377—79. lap) hasonlóképen a múlt-kategoria megalakult voltára mutat, mert az eredeti igealaknak amolyan, semmiféle más értelmet sem fedező megmódosítását, mint a milyen az *i*-hangzós személyrag a latinban (377. lap),

mindenesetre nem lehet másnak tulajdonítani, mint ama specialis múlt-tudat és érzés befolyásának, melyet ez igealakok tényleg kifejeznek.

Itt még álláspontot kell foglalnunk egy olyféle ellenvetéssel szemben, mely szerint azt a tényt, hogy a momentán és a perfectiv ige alapjában egy és ugyanaz az indogermán nyelvekben, arra is lehetne magyarázni, hogy a perfectiv értelem volt az első, és a momentán ige nem egyéb, mint ebből keletkezett secundair fejlemény. E szerint nem úgy állana a dolog, hogy a momentán ige jelentene múltat *is*, hanem fordítva, egy eredetileg múlt-értelmű igét talált volna a nyelv alkalmasnak a momentán értelem-árnyalatnak is a kifejezésére. Ez más szóval azt jelentené, hogy a reduplicatio, avagy egyéb, az említett igét jellemző képző eredeti értelme szerint kategorikus *múltat* jelentett, vagyis, hogy a nyelv-alkotó nép szellemében a múlt-kategória már tisztán meg volt alakulva akkor, mikor a kérdéses reduplicatiós alakokat kifejlesztette. Ez a nézet támaszkodhatnék arra, hogy nagyobb szüksége van a nyelvnek múlt-, mintsem momentán képzőre; mert nagyobb baj volna, ha nem tudnók megértetni, hogy a cselekvés nem jelennek, hanem elmúlnak képzelandő, mint, ha csak körülírással és nem külön szóalakkal tudnók kifejezni, hogy a szóban forgó cselekvés az erősebbek és eredményesek fajából való. A múlt-képző elsőrendű szükségleti czikk, a momentán inkább fényűzés. Jól egybevág továbbá ezzel a felfogással az a philosophiai elmélet, melynek értelmében a múlt-kategória, illetőleg maga az egész időképzet egy eredetileg meglévő és sohasem szerzett ős-szemlélete az emberi elmének.

A felhozott ellenvetésnek csak a megokolását lehet valóban megczáfolni, mert hogy vajjon az indogermán ősnépnek a fejében megvolt-e a határozott múlt-kategória akkor, mikor a reduplicált alakot kifejlesztette: ezt a kérdést, mint

positív tények kérdését, nem a philosophálás, hanem fejlődés-történeti adatok volnának hivatva eldönteni. Ilyeneknek híján, sem mellette, sem ellene nem szabad határozott állást foglalni. Mi is csak annyit mondunk, hogy a perfectív igealakok keletkezését és alkalmazását *meg lehet érteni* a nélkül, hogy *feltételeznők*, miszerint kifejlődésükkor a kategorikus múltfogalom már megalakult; de határozottsággal állítani, hogy ilyen múlt-kategoria akkor még nem fejlődött ki, légből kapott állítás volna. Fejtegetésünket az ellenfél a tekintetben is félreérti, hogy mi a momentán igének nem *időbeli* elsőbbségét hangoztattuk és azt, hogy képzője csak utólag alkalmaztatott volna perfectív értelmeknek is a kifejezésére, — hanem mindössze azt kívántuk megértetni, hogy a szemlélőben a momentán cselekvény látása, valamint a nem-momentán esemény *elmúlásának* a szemlélete hasonló érzelmi állapotokat keltetett és épp ezért őt hasonló kifejezés-formákra is indíthatta. A momentán képzőnek két rendbeli alkalmazása bátran egyszerre állhatott elő, és mi csak arra vetjük a hangsúlyt, hogy az így megalakult perfectumok a maguk kategorikus értelméhez, melyben jelenleg vesszük, (a midőn egy határozott, a benyomásokat elnyelő «múlt»-nak, mint képzelt *valaminek* a fogalma jár velök) csak későbbi időkben, az időképzet kifejlődésének későbbi stadiumaiban jutottak.

A mi a bemutatott ellenvetésnek fenti két megokolását illeti, mindegyikök ellen van elvi kifogásunk. Az elsőre vonatkozólag megjegyezzük, hogy nagy tévedésben leledzik, a ki azt hiszi, hogy a nyelv megalkotásakor értelmi, gyakorlati tekintetek voltak az irányadók. A nyelvek nem a szükségletek mérlegelésének nemzetgazdasági elvét követik, hanem igenis szeretik a «fényűzést», a «felesleges» dolgokat, még pedig annál jobban, minél fiatalabbak, — csak úgy, mint az ember. Mert a nyelv az ember érzelmeinek önkénytelen nyilatkozata, nem pedig a közlekedés céljából mesterségesen

kigondolt «eszköz». Az a tulajdonsága, hogy segélyével másokkal meg tudjuk magunkat értetni, mit a tudomány hosszú időn át a nyelvalkotás *céljának* tekintett, nem egyéb, mint önkénytelen következménye annak, hogy hasonló benyomások hasonló érzelmeket, és hasonló érzelmek hasonló nyilatkozatokat keltenek az együttlakó emberekben. Bizonyos hang-egymásután kiejtésének eredeti indító oka nem az a szándékunk volt, hogy másvalaki megértsen bennünket, hanem a megnyilatkozásra tisztán amaz érzetek és érzelmek ingereltek, melyeknek hatása alatt állottunk. Ehhez képest mi fennebb azt az egyszerű érzelmet kerestük, melynek hatása alatt a nyelv egy ige-alak megváltoztatására (a reduplicált forma megalkotására) határozta magát; és az, a ki egyszerűbb szellemi tartalomból származtat ilyen primitív igealakot, mindenesetre módszeresebben jár el, mint a ki valami összetett fogalomhoz, valóságos kultur-képzethez folyamodik, mint a milyen a kategorikus multnak a fogalma. — A második pontra vonatkozólag, melynek értelmében az időképzet «eredeti őszemlélet» csak azt jegyezzük ide, jóelőre, hogy legfőbb célunk, ezt a nézetet megczáfolni. Ki fogjuk mutatni, hogy ilyen csodás ízű feltevések nélkül is meg lehet érteni úgy a világ eseményeinek objectív egymásutánját, mint erről vett képzetünket (az *időképzetet*) és ennek mindenféle alkalmazását. Az időképzet nem eredetileg kész szemlélet, hanem végső elemeit tekintve, tapasztalati úton szerzett és sokféle-kép átalakított emberi fogalom, olyan mint bármely másik.

Még egy ellenvetésnek vagyunk kitéve. Ugyanis az «összemlélet» híve a maga nézetének támogatására könnyen belekapaszkodhatik abba a ténybe, hogy az ősemberiség a *rövid* cselekvényt más igealakokkal (a momentánnal) jelölte meg, mint a hosszút. «Ha ugyanis a nyelv — mondhatja e nézet szóvivője — az idői tartósságot tüntette ki külön szóalakkal, vagyis indítottak érezte magát arra,

hogy egy tartósság dolgában a többiektől eltérő cselekvést valami külön igealakkal — a momentánnal — jelöljön meg: nem világosan mutatja-e ez azt, hogy a nyelv megalkotásakor már az időmérés ismeretének és kész idő-tudatnak kellett meglennie az emberiségben; mert időtudat nélkül nincs időmérés. mérés nélkül meg nem lehet a hosszabb cselekvényt a rövidebbtől megkülönböztetni!»

Ez az okoskodás rossz. A gyengéje ott van, hogy annak az apperceptionnak, melynek segítségével az ősember a momentán cselekvést a többiektől megkülönböztette, éppen nem kellett szükségkép időmérésnek lennie; sőt ez a feltevés egyenesen megfoghatatlanságokba visz. Ugyanis nem lehet megérteni, micsoda körülmény döntötte volna el az emberek fejében amaz időmaximumnak kiválasztását, a melynél *hosszabb* cselekvényeket momentán képző *nélkül, rövidebbeket* ellenben ilyen képzővel kell megjelölni. Mi értelme van egyáltalán annak az eljárásnak, hogy valamely cselekvényt *csak azért*, mert egy pár pillanattal rövidebb ideig tart, már eltérő igealakkal nevezzek el? A nyelv legelső kezdete korában sem szokott következzelennek lenni és megokolhatatlan alakokat fejleszteni. Fel fogjuk tehát tenni, hogy a momentán igével elnevezett rövid cselekvény másban is különbözött a megfelelő nem-momentán-képzős hosszútól, mint tisztán időbeli tartósság dolgában. Az emberiség, mely nem complicált szellemi processusok eredményeihez képest, mint a milyen az időmérés, hanem érzetek hatása alatt szokta a maga elnevezéseit megteremteni, bizonyára *mást érzett* a momentán, mint a hosszabb cselekvények szemlélete közben. Nem azért nevezte el amazokat másforma igével, mert «rövidebbek»-nek találta, hanem mert *más lelki állapotba jutott*, a mikor elszemlélte. A momentán cselekvés más *qualitativ* benyomással volt a szemlélő elmére, mint a megfelelő hosszabb, és hogy ez az elnevezéssel meg-

örökített *más* benyomás együtt jár az illető cselekvésnek időbeli rövidebb tartósságával, arról ő, a szemlélő, nem tehet. Épp ezért semmi esetre sem szabad állítani, hogy maga ez az időbeli rövideg volna az elnevezésbe felölelve. A momentán folyamatnak van egynél több olyan tulajdonsága, melynélfogva a megfelelő hosszútól eltérő hatással lehetett a szemlélő emberre. Ilyen az, hogy utólérhetetlen, hogy kielégítő szemléletet nem enged, hogy meglepetésszerű érzést gerjeszt, hogy eredménynyel jár, objectumát «teljesen felemészti» stb. Nem szabad feledni azt sem, hogy éppenséggel nem csupán a rövid ideig tartó, hanem a bár hosszabb, de eredményes, intenzív cselekvények is szolgálnak tárgyául a momentán-képzős elnevezésnek. A tény tehát az, hogy, ha valamely cselekvény ilyenféle, tisztán qualitativ, időmérés *nélkül* is észrevehető hatásokkal van a szemlélő emberre, akkor fogja ez ama cselekvénynek nevét a momentán exponenssel megmódosítani. Az a körülmény, hogy ily hatásokkal rendszeren a *rövid* cselekvések szoktak lenni az emberre, való tény ugyan, de ezt ama módosítás megteremtésénél a szemlélő — feltevésünk szerint — számba nem vette; legalább nem okvetlenül következik, hogy vette. Mert ama kategorikus állítástól, hogy a momentán ige megalkotásakor még nem volt tiszta, mérésre képesítő időképzete az emberiségnek, a higgadt philosophálás — ismétlem — őrizkedni fog, mivel ilyesmit nem lehet bebizonyítani. Itt különben is csak azt hozzuk ki, hogy a maga nemében szintoly jogosult ellenvéleménynek a felhozott nyelvtény *bizonyítékául* nem szolgálhat.

Ama Pott-nál¹ idézett esetét egy eredeti «dynamikus» hangváltozással képzett perfectumnak a *kopt* nyelvben (mely nyelv t. i. a múltat mindenkor mély-, a jelent pedig magas-

¹ A fenti 377. lapon említett helyen.

hangú ige-gyökérrel fejezi ki) még abban az esetben sem vagyunk kénytelenek egy, az időképzet teljes megalakulása *után* keletkezett perfectumnak tekinteni, ha elfogadjuk a *Pott* magyarázatát, ki az említett tényt a nyelvek amaz általános hajlamának tulajdonítja, hogy a «távollevőt» mély, a «közelesőt» pedig magas hanggal jelöljék. Úgy látszik ugyanis, hogy már kész időképzetének kell lennie annak az embernek, ki a jelent közel-, a múltat pedig távollevőnek érzi. Tény azonban, hogy lehet a múltat «nem-közel»-nek érezni a nélkül is, hogy távolságnak, azaz bizonyos *útdarab*-nak tekintenők azt, a mi e múltat tőlünk elválasztja. A ki a múltat, mivel világos képünk róla nincs, csupán különbözőnek tekinti a közeleső tárgy benyomásától és hasonlónak a határozatlan körvonalú távol dolgokéhoz, s ehhez képest a múlt eseményt a térben messze levőnek kifejezésére szolgáló exponenssel jelöli meg: az ilyen ember még mindig elég messze van a «spatium temporis»-nak fogalmától, attól, hogy az eseményeket egy idősor töltelékeinek, szóval úgy fogja fel, miként a rendszeres időképzetű ember.¹

Az intenzív képzőnek a perfectiv ige-képzés céljaira való használatára *Curtiustól* is tanulunk egy példát. (Gr. Etym. 284. lap) Nevezetesen az *ó-ír* nyelv a *ro*-gyökérrel, mely «*ro-mar*»-ban «*nimis magnus*»-t jelent, perfectumot is fejez ki, ily alakban: «*ro-char*» = amavit. Megjegyzendő azonban, hogy *Curtius* ezt a «*ro*» alakot a latin *pro*, *prae* rokonának tartja és ezekkel együtt a helyi értelmű szanszkrit *pra* (= előtt) gyökérre viszi vissza. E szerint a «*ro-mar*» tulajdonkép «nagy előtt (felett) nagy»-ot jelentene, a «*ro-char*» pedig azt tenné: «előtt szeret». Ebben a *ro-char*-ban körülbelül valódi időérzéken alapuló — mert az «*ezelőtt*» fogalma

¹ A figyelmesebb olvasó nem fog ellenmondást látni ezen, és a 386. lapon *Bopp*-ra vonatkozó állításom között.

segítségével kifejezett — perfectummal van dolgunk; ha csak azt a kevésbé valószínű okoskodást nem akarnók elfogadni, hogy a nyelv, mely a «ro-mar»-félékből *intensiv* képzőnek tanulta meg a *ro* képzőt, ezt szintén csak *intensiv* értelemben tette a *char* elé, úgy hogy a *ro-char* alapjában csak *intensivebbnek* gondolt, «fokozott értelmű» (Bopp) szeretést jelentene.

* * *

Mind e tanulságok tanulsága csak egy: hogy a nyelvek — legalább a melyeket az analogia jogos reményében itt felhoztam — *eredetileg* múltat jelentő exponenseket ítéletalakjaikon nem tudnak felmutatni. Minden múlt-értelem más concretebb valamit jelentő alakokhoz való *hozzértés* útján keletkezett, tehát *secundair*, azaz olyféle fejlemény, mint a metaphorikus értelmű szónak e metaphorikus jelentése; oly eredmény, melyért a nyelvtudományon keresztül megtett rögzös útunkat nincs okunk sajnálni, s mely eredményt jövőbeli kutatások mai *valószínűségéből* remélhetőleg a bizonyosságig fognak emelni. Ez erdménynek philosophiai becse abban áll, hogy — hozzáfoglalva egy későbbi (VIII. 6.) fejezetünkben foglaltakhoz — óles fegyverül szolgálhat a fentemlített «ős-szemlélet»-es elmélet ellen, mert analogiát mutatván a *mult*nak és a ma már senkitől sem szemléleti («létező»), hanem csak gondolati természetűeknek vallott *abstracták* (bátorság, szépség, akarat stb.) elnevezése módja között e kettőnek *természetét* is rokonnak bizonyítja, s ezzel megsemmisíti az «ős-szemlélet»-es dogmának azt a támaszát, melyet nyerne, ha az idő-sornak legalább egyik része szolgálna olyforma közvetlen elnevezés tárgyául, mint a szemlélet nevére érdemes egyéb adatok. Ha sikerül majd a többi ítéletalakok vizsgálata alapján a *jelen* és *jövő* sorra is hasonló eredményeket nyernünk, be lesz bizonyítva, hogy az idő-sornak semelyik része, tehát maga az egész idő sem szemlélet.

Posch Jenő.

ESZMÉINK KELETKEZÉSE.

A lelki élet jelenségei, változatosságuk mellett is, csodálatosan összefüggnek és a lélektan éppen összetartozásuk terén végzi minél behatóbb bűvárlatait. A legújabb irányok leginkább a lelki tünetemények egy közös alapjának megállapítására fordítják összes tevékenységüket. Az élettan törvényeiből iparkodnak a lélekbűvárok a bonyodalmasabb és elvontabb színezetű lelki tényeket megmagyarázni, vagy legalább körülírni. Azonban még mindig áthidalhatatlannak látszik azon űr, a mely az ember élettani jelenségei és a legmagasabb fokú szellemi élet jelenségei között tátong, s csak annyira jutottunk el, hogy a szoros kölcsönhatást az ember physikuma és lelki functiói között határozottan kimutatni sikerült. Ez a *physiologiai psychologia* kutatóinak az érdeme.

Nem lehet azonban egy másik és pedig jóval régibb, úgynevezett *spiritualista* irány némi jogosultságát sem tagadni. Ha ezen elmélet egyes semmitmondó, metaphysikai észjárásra valló tételeitől el is tekintünk, sok lelki jelenségnek mégis egyedül nála kell keresni a legtetszetősebb magyarázatát. A gondolkodást, ítélest, elvonást, eszmefűzést s egyéb elvontabb jellegű lelki functiókat még eddig nem sikerült oly szoros vonatkozásba hozni a physiologia positiv adataival, hogy ezen alapon véglegesen megokolhatók legyenek. Szóval a merő tapasztalás, mint a melynek útján a külvilág tüneteményeit